PRÁVNÍ KULTURA JAKO RÁMEC PRO USKUTEČNĚNÍ INSTITUCIONÁLNÍCH ZMĚN[1]

Michal Nop

Shrnutí:
V důsledku brexitu posilují snahy o federalističtější uspořádání EU. Případné institucionální změny však musí být prováděny s respektem k zúčastněným právním kulturám, jinak hrozí snížení koherence EU. Přes konvergenci právních řádů v EU dosud nebyla vytvořena společná evropská právní kultura. Je tedy vhodné provést komparaci právních kultur v EU a identifikovat charakteristické prvky. Rozlišování dřívějších právních okruhů či rodin již v současné době nemá oporu v realitě. Dceřiné právní řády tak již nemohou být zastoupeny mateřskými právními řády. Za správný ovšem nelze považovat ani *ad hoc* přístup, kdy jsou právní řády systematizovány vždy podle řešení, která v konkrétním případě nabízejí. Úprava jednotlivého právního institutu nemůže poskytnout obraz celé právní kultury. Právní kultura je odrazem obecné kultury a zahrnuje v sobě též sociologické, historické a ekonomické aspekty. Ty musí být rovněž předmětem komparace. Pokud by tyto aspekty nebyly prozkoumány dříve, než dojde k institucionální změně EU, otevře se prostor pro odstředivé tendence.

Klíčová slova: Evropská unie, evropská studia, institucionální změny, právní kultura, komparace, reforma EU, brexit

Abstract:
LEGAL CULTURE AS A FRAMEWORK FOR IMPLEMENTING INSTITUTIONAL CHANGES
As a result of Brexit, efforts to promote more federalist organization of the EU strengthen. Any institutional changes, however, must respect the legal cultures involved, otherwise there is a risk of EU cohesion being reduced. Despite the convergence of legal orders in the EU, a common European legal culture has not yet been established. It is therefore appropriate to compare legal cultures in the EU and identify their characteristic elements. The distinction between former legal circles or families is currently not supported by reality. Legal systems can no longer be represented by their "parent" legal system. However, the *ad hoc* approach where the legal systems are always systematized according to the solutions they offer in the specific case cannot be considered to be correct. Legal regulation of an individual legal institute cannot provide a picture of the whole legal culture. Legal culture is a reflection of general culture and includes sociological, historical and economic aspects, too. These must also be the subject of comparison. If these aspects were not explored before implementing the institutional change of the EU, the room for decentralization tendencies will open.

Keywords: European Union, European studies, institutional changes, legal culture, comparison, EU reform, Brexit

1 *„Tento článek byl zpracován s podporou prostředků SVV UK č. 260359."*

Úvod - komparace právních kultur jako nutný předpoklad institucionálních změn v EU

V souvislosti se skutečností, že občané Spojeného království odhlasovali vystoupení své země z Evropské unie (dále také jen *„EU"*), jsou v současné době živě diskutovány možnosti změn ve struktuře nadnárodních institucí EU. Představitelé jádra EU plédují za vyšší stupeň integrace EU[2]. Británie jakožto členský stát s významným postavením byla dosud k evropskému federalismu zdrženlivá. Nakonec se ve Spojeném království prosadil pocit, že zásahy EU do práv a svobod, které vyznává anglosaská právní kultura, jsou natolik závažné, že britští občané dali přednost vlastní svrchovanosti před výhodami pramenícími z participace na evropském projektu. Britská právní kultura narazila na románsko-germánský, centralističtější přístup.

V návaznosti na uvedené je nutné klást důraz na to, aby se v rámci EU nenarušovala právní kultura panující v jednotlivých zemích. Vzhledem k tomu, že původní Evropské hospodářské společenství vychází z jiných ideových zdrojů než později přistoupivší členové EU, je nasnadě zkoumat, v jaké míře je možné změnit působnost evropských institucí, aby změnu akceptovaly i později přistoupivší státy, zejména pak státy s jinou než s románsko-germánskou právní tradicí, ať už se jedná o skandinávské státy, nebo o státy bývalého socialistického tábora.

V komparatistické literatuře se často setkáme s tím, že jsou vybrány určité komponenty práva, které – jak příslušní autoři věří – jsou právě těmi prvky, které odlišují jednu právní kulturu od druhé. Tyto stylotvorné prvky si ovšem volí sami autoři, což má za důsledek značné riziko metodologické nedůslednosti. Lze totiž vybrat jak prvky, které budou nasvědčovat blízkosti dvou právních řádů (tudíž bude možno konstatovat jejich příslušnost do stejné právní kultury), tak prvky, které budou naopak sloužit jakožto důkaz, že právní kultury se liší. Pro tyto potřeby by tedy bylo potřebné určení kritéria, na základě něhož by bylo možno rozhodnout, které prvky určují podstatu jednotlivých kultur. To je při existenci různých definic kultur a obvyklé obecnosti tohoto pojmu obtížné. K vymezení jednotlivých právních kultur však bez komparace dospět nelze. Pokud zde konstatujeme vhodnost provést komparaci právních řádů před tím, než bude provedena reforma institucí EU, je nutné vymezit, jakým směrem se má takové srovnání ubírat.

Možnosti komparace

Ke srovnávání mezi jednotlivými právními řády dochází ve všech právních odvětvích. Tradičně se ovšem komparatisté věnovali právu soukromému a též metodické základy komparace jsou spojeny především s právem soukromým (Tschentscher 2007, s. 807). S tím, jak postupuje europeizace a internacionalizace práva, však ve stále větší míře dochází i k porovnávání práva veřejného. Metodika srovnávacího práva však dosud není zcela

2 Viz například projev prezidenta Francouzské republiky E. Macrona z 26. září 2017 na univerzitní půdě pařížské Sorbonny, v českém znění zde: MACRON, Emmanuel. Exkluzivně: Macronova přelomová vize Evropy. Přečtěte si celý prezidentův projev. In: *lidovky.cz* [online]. 05.10.2017 [cit. 10.01.2018]. Dostupné z: https://www.lidovky.cz/macron-na-sorbonne-lidovky-cz-prinasi-cely-projev-francouzskeho-prezidenta-1vi-/zpravy-svet.aspx?c=A171004_205855_ln_zahranici_mha.

vědecky vybroušená ani v právu veřejném ani v právu soukromém. V oblasti srovnávání práva veřejného sice platí, že metoda srovnávání je v ní převzata z práva soukromého, nicméně v oblasti práva soukromého se operuje s pojmem právních okruhů, o nichž klasici komparatistické právní vědy Zweigert a Kötz (1971, s. 71) prohlásili, že tyto se mohly vyvinout pouze v oblasti práva soukromého. K románskému, německému a anglosaskému právnímu okruhu se v rámci srovnávací právní metody exemplárně přiřazovaly právní řády Německa, Francie a Anglie. Vycházelo se z existence „mateřských" právních řádů – Francie a Itálie, Německa a Švýcarska, Anglie a USA, k nimž se přiřazovaly právní řády „dceřiné". Podle tohoto vzoru fungovala srovnávací právní metoda až do nedávných časů. V současné době je potřeba řešit otázku, zda je možno toto pravidlo stále uplatňovat; jeví se totiž jako pravděpodobné, že „mateřské" právní řády už nemohou figurovat jako zástupci „dceřiných" právních řádů ani v soukromoprávní oblasti.

V oblasti soukromého práva bylo navíc srovnávání postaveno na základě, který se v oblasti práva veřejného nevyskytuje. V soukromém právu donedávna existovala relativní jednota. To bylo dáno recepcí francouzského občanského zákoníku (*Code civil* z roku 1804) v románském právním okruhu, vlivem historické právní školy na kodifikace v oblasti německého právního okruhu a nepřerušenou linií *common law* v anglosaském právním okruhu. V oblasti práva veřejného však podobný základ chybí. Ve Spojeném království bychom těžko hledali materiální ústavní právo, ze kterého by byla zřetelně odvozena ústavní listina Spojených států amerických, takže není možno rozlišovat anglosaský ústavně-právní okruh. Německy mluvící a románské státy pak navíc někdy bývají v oblasti ústavního práva řazeny do jedné kategorie (Tschentscher 2007, s. 810).

Při neexistenci pevných právních okruhů v oblasti ústavního práva se ještě nabízí jiné funkční a institucionální seskupení jednotlivých zemí – je možno postavit federální státy vedle států centralistických, porovnávat prezidentské systémy se systémy parlamentními, stavět vedle sebe jednokomorové a dvoukomorové parlamentní systémy. Ve veřejném právu totiž neexistuje jednotný široký obsahový základ, který by odlišoval jeden okruh od druhého. Jsem však toho názoru, že ani toto rozčlenění, tj. rozčlenění podle určitých výsečí institucionálního uspořádání, není pro potřeby komparace za účelem reformy EU dostačující. Pokud budeme hovořit o systémech právní kultury (a nebudeme tedy srovnávat pouze jednotlivé instituty soukromého práva či pouze konkrétní kategorie veřejného práva), je nutné posuzovat celý systém *en bloc*, tedy srovnávat celé právní kultury, zahrnující právo veřejné i soukromé.

Komparatisté se po dlouhou dobu v zásadě shodovali v tom, že mezi nejdůležitější systémy právní kultury můžeme zařadit anglosaský a kontinentální systém. V posledních letech však i zde vzniká otázka, zda je vůbec možné tyto dva systémy od sebe ještě odlišovat, tj. zda jednotlivé právní řády kontinentální právní kultury vykazují společné znaky natolik odlišné od společných znaků právních řádů anglosaské právní kultury, že je možno stále ještě hovořit o dvou odlišných systémech. Následující řádky by měly přiblížit základní vlivy, jež na oba systémy působily v uplynulém století, i vlivy, jež jsou relevantní v současnosti.

Historické změny v systému kontinentální právní kultury

Přechod kontinentálního systému z 19. do 20. století je úzce spojen s přechodem myšlení od liberalismu k modernímu státu blahobytu s větší mírou plánování ekonomiky.

Význačné kodifikace 19. století byly vedeny myšlenkou individuální autonomie a minimálního zasahování státu. Na přelomu 19. a 20. století ovšem dochází k přeměně právního i sociálního pořádku. Postupný odklon od důrazu na liberalismus a tržní ekonomiku znamenal také přechod důrazu ze soukromého práva na právo veřejné. Právní řád postupně začal nabývat charakteristiky byrokratického pořádku. Dynamika právní změny byla vedena primárně odklonem od občanských zákoníků (zprostředkovaným speciální legislativou a soudními konstrukcemi) a v menší míře též revizí zákoníků; ke změnám dále docházelo i prostřednictvím ústavního práva a harmonizace práva v Evropských společenstvích, resp. EU (Glendon et al. 1982, s. 47).

V důsledku sociálních a ekonomických změn byly v průběhu 20. století vyňaty z působnosti občanských zákoníků rozsáhlé oblasti práva a byly vytvořeny úplně nové oblasti mimo působnost těchto zákoníků. Tyto oblasti (např. pracovní právo, právo sociálního zabezpečení, dopravní právo, oblast hospodářské soutěže, výstavba domů) byly podrobeny speciálním zákonům, ve kterých je neomezená smluvní volnost nahrazena soustavou kogentních norem, zákazů určitých typů dohod, nutností získat různá povolení apod.

Zatímco normotvůrci vytvořili soubor právních norem týkajících se subjektů soukromého práva mimo občanské zákoníky, soudy vytvořily další masu práva novou interpretací právních předpisů či přímo vyvinutím nových soudcovských norem. Soudcovské přizpůsobování zákoníků novým podmínkám tak přineslo soubor soudcovských glos k zákonnému textu.

I úloha soudů v kontinentálním systému tedy s nárůstem objemu legislativy rostla. V kontinentálním právním systému se setkáváme s abstraktnějšími normami práva, než je tomu v anglosaském právním systému. Čím je ovšem právní norma méně detailní, tím větší je úloha soudní interpretace. Formulování pravidla abstraktním způsobem znamená, že soudce má možnost většího uvážení při jeho aplikaci.

Právní normy v kontinentálním systému tak, jak byly zformulovány zákonodárci a právními učenci, tedy nedávají přesný obraz o úplném obsahu práva. Nejvyšší soudy tato pravidla specifikují, a to nejen na základě subsumpce faktů pod určitou právní normu, ale také tím, že ukazují způsob, jakým má být pravidlo aplikováno. Tak je pravidlo, jež je zformulováno zákonodárcem, obaleno dalšími sekundárními pravidly. Sekundárním právním pravidlem můžeme rozumět soudní interpretaci zákonodárcem stanovených právních norem. (David a Brierley 1985, s. 98 – 100)

Soudy tedy v kontinentálním systému slouží i k tomu, aby bylo dosaženo dostatečného stupně právní jistoty. V případě, že je předpokládáno, že nějaká faktická situace je dostatečně typická, a je tudíž pravděpodobné, že se bude často vyskytovat, měla by existovat záruka, že bude rozhodována stejným způsobem. K tomu ve Francii slouží francouzský Kasační soud (*Cour de Cassation*), který dohlíží na to, jakým způsobem soudci aplikují právní normy; Kasační soud v podstatě dohlíží na to, aby byly právní normy

aplikovány v souladu s interpretací, kterou *Cour de Cassation* preferuje. V ČR mají sjednocování judikatury v popisu práce Nejvyšší soud[3] a Nejvyšší správní soud[4].

V některých zemích kontinentální právní kultury, jako je například Francie, byl proces soudcovského dotváření práva usnadněn strukturálními rysy (mezery, nejednoznačné formulace a neúplnost) občanského zákoníku. Jelikož francouzští zákonodárci v roce 1804 nepředvídali v zákoníku jevy moderního života, jako jsou dopravní a průmyslové havárie, fotografická reprodukce, masová média apod., není překvapující, že moderní francouzské právo odpovědnosti za porušení mimosmluvních norem v oblasti soukromého práva (*tort law*) je téměř celé vystavěno na soudních rozhodnutích.

V pozdějších zákonících, jako je zákoník německý a švýcarský, byla soudcovská adaptace na změněné podmínky usnadněna tzv. generálními klauzulemi, které soudcům ponechávaly dostatečný prostor pro uvážení. Ačkoli tradiční dogma v kontinentálním systému odepírá soudci možnost tvořit právo a popírá, že by soudní rozhodnutí byla pramenem práva, je současný kontinentální systém otevřen čím dále více soudcovské tvorbě práva tím, že se v něm uznává závislost zákonů na soudcích a správních orgánech, jež legislativu interpretují a aplikují (Glendon 1982, s. 48–49).

Sociální změny tedy přiblížily kontinentální právo právu anglosaskému tím, že daly větší prostor soudcovské činnosti. Prezident francouzského Kasačního soudu pan Ballot-Beaupré roku 1904 odmítl historickou metodu výkladu, který byla až do té doby využívána. *„Jestliže text, vyjádřený imperativním jazykem je jasný, přesný, jednoznačný, soudce je povinen jej aplikovat v souladu s jeho jazykovým smyslem… Ale je-li text nejednoznačný, když se objeví pochyby ohledně jeho smyslu a účelu, jestliže může být vykládán zužujícím nebo rozšiřujícím způsobem, nebo je dokonce v protikladu k jinému ustanovení, pak, dle mého názoru, má soudce tu nejširší pravomoc text vykládat; nesmí se pak neústupně snažit zjistit původní myšlenku tvůrců občanského zákoníku před 100 lety; má se spíše ptát sám sebe, jaký by byl jejich cíl, kdyby toto ustanovení psali dnes; tváří v tvář všem změnám, ke kterým v minulém století došlo v myšlení, společenských způsobech, institucích, ekonomických a sociálních podmínkách Francie, musí si říci, že spravedlnost a rozum vyžadují, aby byl text liberálně a humánně přizpůsoben skutečnosti a požadavkům moderního života“* (Livre du Centennaire du Code civil dle David a Brierley 1985, s. 120).

---

3 Podle § 14 odst. 3 zákona č. 6/2002 Sb., o soudech, soudcích, přísedících a státní správě soudů a o změně některých dalších zákonů (zákon o soudech a soudcích), ve znění pozdějších předpisů platí, že *„Nejvyšší soud sleduje a vyhodnocuje pravomocná rozhodnutí soudů v občanském soudním řízení a v trestním řízení a na jejich základě v zájmu jednotného rozhodování soudů zaujímá stanoviska k rozhodovací činnosti soudů ve věcech určitého druhu“*.

4 Podle § 12 odst. 1 zákona č. 150/2002 Sb., soudního řádu správního, ve znění pozdějších předpisů *„Nejvyšší správní soud jako vrcholný soudní orgán ve věcech patřících do pravomoci soudů ve správním soudnictví zajišťuje jednotu a zákonnost rozhodování tím, že rozhoduje o kasačních stížnostech v případech stanovených tímto zákonem, a dále rozhoduje v dalších případech stanovených tímto nebo zvláštním zákonem“*. Dle § 12 odst. 2 cit. zákona *„Nejvyšší správní soud sleduje a vyhodnocuje pravomocná rozhodnutí soudů ve správním soudnictví a na jejich základě v zájmu jednotného rozhodování soudů přijímá stanoviska k rozhodovací činnosti soudů ve věcech určitého druhu“*. Dle § 12 odst. 3 cit. zákona *„[v] zájmu zákonného a jednotného rozhodování správních orgánů se Nejvyšší správní soud v případech a postupem v tomto zákoně stanoveným může při své rozhodovací činnosti usnést na zásadním usnesení“*.

Rozvoj práva odpovědnosti za porušení mimosmluvních soukromoprávních norem (*tort law*) koresponduje s tímto, tehdy nově proklamovaným přístupem k interpretaci. Francouzští soudci vyplnili mezeru v právu, způsobenou nečinností zákonodárce. Je ovšem také nutné dodat, že soudcovské dotváření práva nebylo úplně standardním jevem - v případě, že legislativní záměr byl jasný a jestliže nenastaly okolnosti, na jejichž základě by se objevil problém úplně odlišný od problémů doby vzniku zákoníku, pak francouzští soudci úmysl zákonodárce respektovali.

Jinou metodu adaptace práva na podmínky, jež zákonodárce nepředpokládal, představuje v kontinentálním systému aplikace obecných ustanovení zákona. Tato metoda je typicky uplatňována v Německu. Od doby, kdy německý občanský zákoník (*Bürgerliches Gesetzbuch, BGB*) vstoupil v účinnost (tj. 1. ledna 1900), bylo Německo otřeseno množstvím závažných krizí, které si vyžádaly přizpůsobení textu zákona novým podmínkám. Soudci tak na sebe brali úlohu normotvůrců, když zákonodárce nebyl s to včas reagovat. Němečtí soudci respektovali zamýšlený smysl textu, nicméně v případě potřeby neutralizovali příslušná speciální ustanovení aplikací obecných ustanovení (*Generalklauseln*) samotného BGB.

Příkladem budiž rozhodnutí Říšského soudu z roku 1923, který odmítl princip monetárního nominalismu (stanovícího, že „jedna marka se rovná jedné marce“) a nepřipustil, aby dlužník mohl splatit svůj dluh, jestliže věřiteli zaplatil nominální hodnotu dluhu v markách, které ovšem v tu dobu neměly žádnou hodnotu. Říšský soud tedy aplikoval obecné ustanovení § 242 BGB, které stanoví, že platba musí splňovat požadavky loajality a dobré víry, a dal tomuto ustanovení přednost před speciálním ustanovením předválečné legislativy, které stanovilo, že závazek splatit sumu peněz je splněn zaplacením takového počtu peněžních jednotek, který se rovná sumě, kterou dlužník obdržel (David a Brierley 1985, s. 122).

Je také pravdou, že při interpretaci občanského zákoníku se němečtí právníci a soudci ve velké míře spoléhají na *Krátký komentář k německému občanskému zákoníku*, ve kterém jsou obsaženy tisíce případů. To připomíná praxi v anglosaském právním systému, a to i přesto, že v Německu neexistuje doktrína závazného precedentu (Cruz 1999, s. 492).

I v české právní vědě se ostatně setkáme s názory, že by soudcovské právo mělo hrát i v kontinentálním systému větší úlohu. Holländer například uvádí: *„Jsem si [...] dobře vědom toho, že narážíme [...] na tradiční chápání pramenů práva v systému práva psaného, dle něhož, ve srovnání se systémem anglosaským, judikatura vyšších soudů, případně soudů ústavních z povahy věci pramenem práva být nemůže (zejména s ohledem na argument suverenity lidu). Domnívám se, že tato koncepce, kořeny které sahají do konce 18. a začátku 19. století a jež je spjata s radikální interpretací koncepce suverenity lidu ve Francouzské revoluci a s nedůvěrou vůči soudům, pocházejícím z doby ‚ancien régime', je v současnosti již překonána. Vede mě k tomu zejména následující argument:*

Důvodem ve prospěch potřeby překonání tradiční koncepce pramenů práva v evropsko-kontinentálním systému práva je zejména dynamika společenských změn, na kterou není s to reagovat legislativa ani obrovskou hypertrofií právních předpisů. V této situaci, vycházeje z principu zákazu denegatio iustitiae, nezbude než uznat, za určitých omezených podmínek, i možnost justice dovodit, a to zejména na základě obecných právních

principů (psaných i nepsaných), právní řešení posuzované věci" (Holländer in Kučera a Boguszak 1999, s. 19). V souladu s tímto názorem judikuje i český Ústavní soud.[5]

Další vývoj s důsledkem pro kontinentální systém, mající za následek výrazné sblížení anglosaského a kontinentálního systému, se v Evropě odehrával po II. světové válce, kdy došlo k „recepci amerického práva". Mnoho zásadních a dalekosáhlých změn v evropském právu v poválečné době mělo svůj počátek v Americe. Wiegand (dle Cruz 1999, s. 486) vysvětluje, že americké právo je nyní v Evropě do vysoké míry infiltrováno, což demonstruje i na tom, že zde byly zavedeny nové pojmy týkající se podnikání, které vznikly z americké praxe v oblasti leasingu, factoringu a franchisingu, i další právní pojmy v přestupkovém a ústavním právu. V oblasti odpovědnosti za výrobek a v lékařském právu (do kterého byl zaveden pojem „informovaný souhlas") byl americký přístup přijat téměř ve všech evropských demokraciích. Evropské země byly ovlivněny americkými přístupy rovněž v oblasti ochrany spotřebitele. Evropské státy dále začaly přijímat přístup „ekonomické analýzy práva", který je typicky spojen s americkým právem, a dále též používat „interdisciplinární" přístup. Potřeby postindustriální éry, jíž dominují služby, byly uspokojeny americkým právem, a evropské právo tak mohlo využít americká řešení, když se potýkalo se stejnými problémy.

Uvážíme-li všechny změny, které se v kontinentálním právním systému v posledním století odehrály, tj. přesun důrazu od soukromého k veřejnému právu, vliv nových myšlenek na základní práva, eklekticismus, realismus, smysl pro sociální diverzitu a pro limity práva, můžeme v dlouhodobém pohledu sledovat tendenci ke smazávání rozdílů mezi kontinentálním a anglosaským systémem právní kultury stejně jako v rámci právních řádů kontinentální právní kultury samotné.

Historické změny v systému anglosaské právní kultury

I v anglosaském systému můžeme sledovat působení stejných vlivů jako v systému kontinentálním. Modernizace, jež započala v 19. století, pokračuje v celém 20. století i v současnosti, ovšem s novými rysy. Stejně jako v kontinentálním systému, i v anglosaské oblasti byl liberalismus, jenž dominoval do roku 1914, nahrazen socialistickým trendem, usilujícím o nastolení nového sociálního pořádku.

Tato změna uvrhla anglosaský systém do vážné krize, jelikož soudcovská metoda postupovat případ od případu se již nehodila k myšlence o rychlé sociální změně. Zákony a nařízení zaujímají v anglosaském systému díky této sociální změně mnohem důležitější roli, než jakou zaujímaly v minulosti.

Ve 20. století, zejména však v době od II. světové války, je Anglie svědkem intenzívní legislativní aktivity. Tato legislativa odstraňuje mnohé znaky liberalismu, které se v *common law* vyskytovaly a které pro něj byly typické, a ve vzrůstající míře reguluje vztahy

5 V nálezu Pl. ÚS 21/96 (publikovaném pod číslem 63/1997 Sb.) Ústavní soud potvrdil, že *„[s]oud [..]není absolutně vázán doslovným zněním zákonného ustanovení, nýbrž se od něj smí a musí odchýlit v případě, kdy to vyžaduje ze závažných důvodů účel zákona, historie jeho vzniku, systematická souvislost nebo některý z principů, jež mají svůj základ v ústavně konformním právním řádu jako významovém celku"*. V nálezu IV. ÚS 275/96 Ústavní soud judikoval, že *„účel a smysl zákona nelze hledat jen ve slovech a větách předpisu. V právním předpisu jsou a musí vždy být obsaženy i principy uznávané demokratickými právními státy."*

mezi subjekty soukromého práva a vládní administrativou, a to v naprosto nových oblastech veřejného a společenského života.

Dá se sice říci, že legislativa, měnící či reorganizující tradiční odvětví anglického práva, může být stále interpretována a aplikována podle tradičních pravidel. Na druhou stranu je tato legislativa, zaměřená na ekonomicky a sociálně novou společnost, vytvářející nové formy sociálního blahobytu, stanovující pravidla pro plánování měst, organizující hospodářskou výrobu, koordinující dopravu a reformující vzdělávací i zdravotní systém, tradičnímu systému *common law* cizí (David a Brierley 1985, s. 384 – 385). Nedostává se času na to, aby byla nová pravidla přizpůsobována potřebám obvyklou soudcovskou normotvorbou. Parlament ve zvýšené míře vyžaduje, aby byla legislativa aplikována ve stejném smyslu, v jakém byla přijata.

Dále lze v anglickém právu vysledovat trend k tomu, že se v některých oblastech vedle tradičního *common law* vytváří komplementární systém legislativních či správních pravidel, která nejsou nepodobná francouzskému *droit administratif*.

Lze konstatovat, že význam zákonů v Anglii roste a že zákony již v dnešní Anglii představují mnohem více než pouhou korekci *common law*. Existují zde rozsáhlé oblasti lidské aktivity, které jsou upraveny převážně zákony.

Ústup významu soudní činnosti nastal v moderní době i z jiného důvodu. Stejné vlivy, jež působily ve Francii, urychlily zřízení orgánů specializovaných na správu i v Anglii (David a Brierley 1985, s. 332). Kvůli příliš velkému objemu práce a nutnosti specializace v oblastech, ve kterých obecná justice specializována nebyla, se nepovažovalo za vhodné, aby byly otázky, týkající se nové sociální skutečnosti, dány do působnosti obecných soudů. Zřízení mnoha nových správních úřadů tak způsobilo také nárůst řízení mimo obecné soudy. Důležitý je fakt, že velké množství případů – a to ne méně než případů u obecných soudů – je řešeno před těmito specializovanými orgány, kde právníci zasedají s ne-právníky nebo kde právníci chybějí úplně. Velké množství sporů je tak řešeno způsoby, jež nejsou v anglosaském systému tradiční. S rostoucím významem správně-právních pravidel navíc dochází bok po boku se zvyšováním váhy výkonné složky moci na úkor zákonodárné složky moci ke zvyšování váhy výkonné složky na úkor soudnictví.[6]

I proto, že jsou v anglosaském systému využívány prostředky pro tento systém netradiční (a naopak typické pro kontinentální systém), dochází k pomalému sbližování s kontinentálním systémem. Taková tendence je podporována potřebami mezinárodního obchodu, pocitem sdílení společných západních hodnot, který vedl i k přijetí anglického zákona o lidských právech v roce 1998, i vstupem Spojeného království do Evropských společenství v roce 1973.

Právo Spojeného království je v narůstající míře měněno prostřednictvím dvou vlivných panevropských sil, jež na právo britských ostrovů působí. Nejdůležitější vliv má zatím stále *acquis communautaire*. Další, velice významný vliv, přetvářející podobu anglosaského právního systému, představuje částečná inkorporace Evropské úmluvy

6 Cruz (1999, s. 481 – 482) například uvádí, že podle anglického zákona o přídavcích na děti (*Child Support Act*) z roku 1991 byla individuálním úředníkům dána moc činit rozhodnutí, která dřív byla činěna u soudů. Bylo možno rovněž vystopovat narůstající tendenci zakotvit do právního řádu články Jindřicha VIII. („*Henry VIII clauses*“), což byly články, jež zakotvovaly moc ministerstev doplňovat ve formě nařízení zákony parlamentu bez toho, aby změny prošly standardní parlamentní procedurou.

o ochraně lidských práv a základních svobod (dále také jen *„Úmluva"*) do anglického právního řádu prostřednictvím tzv. *Human Rights Act 1998* – zákona o lidských právech z roku 1998 (dále také jen *„HRA 1998"*) – a prostřednictvím příslušné legislativy ve Skotsku a ve Walesu.

Přijetí HRA 1998 nepochybně ve Spojeném království znamenalo změnu výkladu právních předpisů. Tam, kde vzejde otázka, zda je legislativa kompatibilní s právy pramenícími z Úmluvy, nejsou soudy vázány precedenty, které vznikly před vstupem HRA 1998 v účinnost ve vztahu ke smyslu příslušného zákonného ustanovení.[7]

K tomu se pojí otázka, jaká interpretační pravidla britské soudy při výkladu Úmluvy volí, jelikož text Úmluvy je utvářen jiným způsobem než legislativa s britským původem. Zatímco Úmluva stanoví, že člověk má právo na život a právo na respektování soukromého života, hranice těchto práv je obtížné na tak obecné úrovni z legislativy vyvodit. Problémy při interpretaci vzniknou rovněž při vymezování hranic mezi konkurujícími si právy. Například je otázka, zda chránit možnost potratu, protože tvoří integrální součást práva ženy na respektování soukromého života, nebo zda toto odmítnout, poněvadž by se jednalo o porušení práva plodu na život. Při řešení těchto problémů tedy není možné pouze analyzovat text; nutno je zohlednit ducha Úmluvy i sociální a etickou problematiku. Britští soudci se postupně odklánějí od tradičního lpění na textu zákona a i díky EU jsou v současné době více uvyklí používat účelový způsob výkladu a více rozhodovat na základě vážení principů, než tomu bylo dříve. Požadavky kladené na britského soudce při interpretaci Úmluvy tak pro něj nejsou úplně nové.

HRA 1998 anglickým soudcům přinesl kromě jiného i nutnost seznámit se s novými prameny práva. Kvůli interpretaci je nutno chápat Úmluvu jako vzájemně provázaný celek. Je zároveň nezbytné se seznámit s rozhodnutími Evropského soudu pro lidská práva (dále jen *„ESLP"*) za několik desítek let jeho fungování. Rozhodnutí jsou přitom do určité míry psána jako kompromis mezi stylem *common law* a stylem kontinentálního práva. Do roku 1968 byla rozhodnutí ESLP do velké míry ovlivněna kontinentálním způsobem, rozhodnutí byla uváděna s číslovanými odstavci, v nichž bylo možno nalézt odůvodnění ESLP, které bylo následováno krátkým výrokem. Tento styl byl opuštěn ve prospěch plynulejšího, narativnějšího analytického stylu, přičemž jsou uváděny odkazy na dřívější rozhodnutí ESLP. Stejně jako u britských soudů ESLP vyžaduje, aby bylo rozhodnutí dosaženo aspoň většinou hlasů, nikoli jednomyslně. Soudci proto mohou po vzoru *common law* uvádět separátní stanoviska.

HRA 1998 nutí právníky více než kdykoli jindy, aby se zamýšleli nad otázkami mravnosti a základních hodnot, což má nepochybně vliv na formu a obsah právní argumentace. Tradiční pozitivistické koncepty měly tendenci právo a etiku oddělovat. Po přijetí HRA 1998 by právníci včetně soudců měli brát v úvahu širší spektrum zdrojů a forem argumentace. V úvahu je možno brát i filozofické, nejen právní otázky. Relevantní je i komparativní materiál.

HRA má tedy stálý a významný dopad jak na hmotné právo, tak na způsob, jakým angličtí právníci interpretují a prezentují případy před soudy. Úmluva sice byla zdrojem pro interpretaci již před přijetím HRA 1998, nicméně závazek brát v úvahu práva pramenící z Úmluvy je nyní mnohem silnější než předtím. Objevuje se změna v přístupu k lidským právům, protože dochází k přesunu od permisivního přístupu, charakterizovaného

7 Lord Hope in *R* v *Lambert* [2001] UKHL 37; [2001] 3 All ER 577.

ideou, že lidé mají dovoleno činit vše, co není výslovně protiprávní, k pojetí pozitivních práv dle HRA 1998.

Mísení právních kultur v institucích EU

Na sblížení právních řádů mají zjevně velký vliv předpisy EU (a dříve Evropských společenství) i judikatura Soudního dvora EU (dříve Evropského soudního dvora; dále jen „*SDEU*" jako souhrnné označení). SDEU přitom podává velmi extenzívní výklad evropského práva. SDEU též aplikoval Evropskou úmluvu o lidských právech a nechal ji působit i na země, které odmítly této Úmluvě přiznat přímý účinek (Spojené království a Dánsko).

SDEU tedy hraje význačnou úlohu při sbližování obou systémů právní kultury. Na judikaturu SDEU působí vlivy anglosaského i kontinentálního systému právní kultury a tato judikatura pak ovlivňuje povahu právní kultury ve státech, jež pod jurisdikci SDEU spadají.

V počátcích existence SDEU lze vypozorovat zřetelný vliv francouzského systému. Ten spočívá už ve způsobu práce SDEU (Cruz 1999, s. 159). Typické je například to, že SDEU vydává kolektivní rozsudek. Na rozdíl od jiných mezinárodních soudních tribunálů (např. ESLP nebo Mezinárodního soudního dvora) tak soudci SDEU nemají možnost připojit k přijatému rozhodnutí separátní vótum. Funkci odlišných stanovisek do určité míry suplují stanoviska generálních advokátů, kteří se ve svých stanoviscích obyčejně vypořádávají se všemi aspekty sporu, a vyplňují tak mezery v rozsudku. Vzorem pro institut generálního advokáta byl někdejší *‚commissaire du gouvernement'*, působící ve francouzském správním soudnictví při francouzské Státní radě (*Conseil d'État*) (Blahož et al. 2003, s. 83). Zřetelný je i vliv francouzského procesního práva. Primární právo Evropských společenství kupříkladu už od svých počátků umožňovalo napadnout právní akt Společenství z důvodů, které jsou převzaty z francouzského správního práva, a důvody pro anulaci aktu jsou podobné těm, které vytvořila francouzská Státní rada (*Conseil d'État*) ve formě *‚excès de pouvoir'*, jež vede ke zrušení právního aktu ve francouzském správním právu (Cruz 1999, s. 159).

Brzy po vzniku SDEU bylo možno v jeho rozhodnutích vypozorovat i vliv práva německého. Mezi právními principy, které SDEU identifikoval, byl i princip proporcionality, mající svůj původ v německém správním právu, kde je stanoveno, že správní řízení musí být přiměřené ve vztahu k cíli, jehož má být dosaženo (*Verhältnismäβigkeit*).

Spolu se vstupem Spojeného království do Evropských společenství se projevil i vliv anglického práva na komunitární právo. SDEU byl působením anglického práva ochoten připustit v řízení ústní argumentaci (např. v případech AM and S Europe 155/79, Lancôme 99/79). SDEU také uznal právo obchodní společnosti na to, aby byla slyšena v rozhodovacím procesu před správním orgánem (např. v případě Transocean Marine Paint Association, 17/74). Vlivem anglického práva v rozsudcích SDEU rovněž došlo k přesunu důrazu z efektivnosti soutěžních pravidel k právům obchodních společností, které byly z protisoutěžního chování obviněny. (Cruz 1999, s. 161)

V průběhu 80. let 20. století také SDEU začal více odkazovat na své dřívější rozsudky. Rovněž začal uvádět, že rozhodne stejně jako již v rozhodnutém případu, pokud nenastala žádná nová skutečnost. Opakovaně uvedl, že by národní soudy neměly vznášet předběžnou otázku v případech, kdy už bylo o stejné problematice rozhodnuto. Rovněž konstatoval, že národní soudy mají SDEU nové otázky k posouzení předkládat, pokud se

domnívají, že tyto ještě nebyly u SDEU řešeny. SDEU tak vyvinul praxi, která částečně připomíná doktrínu *stare decisis*, známou z anglického *common law*. Vliv *common law* lze u SDEU sledovat i v tom, že řízení u SDEU nyní mají méně formální atmosféru, aby byl podpořen dialog mezi soudci a právníky, což je jev známý z angloamerické oblasti. (Cruz 1999, s. 162)

Harmonizační vliv užívání srovnávací metody národními soudy

V oblasti práva soukromého platí, že od okamžiku vstupu velkých civilních kodexů v účinnost v 19. století a počátkem století dvacátého[8] sloužil pohled na zahraniční právní řády v první řadě účelu zaplnění mezer v národních kodifikacích, získání podnětů k výkladu těchto předpisů nebo odstranění nedostatků vlastních předpisů. Výchozím a referenčním bodem pro taková srovnání bylo vždy vlastní národní právo, které mělo být tímto způsobem vylepšeno nebo jehož mezery měly být zaplněny. Používání srovnávací metody v rozhodnutích soudů může mít za následek vzájemné přibližování jednotlivých právních řádů, a to jak u masivněji odlišných systémů, jako je anglosaský a kontinentální systém právní kultury, tak též v rámci EU, v níž se bude mísit především románsko-germánská, skandinávská a socialistická právní kultura.

Německý ústavní soud svou judikaturu obohatil srovnávací argumentací zejména v prvních letech své existence, tj. v době, kdy ještě nebylo možné, aby odkazoval na svou vlastní ustálenou judikaturu jakožto autoritu. Přestože dochází k internacionalizaci právních otázek a přístup k zahraničním právním úpravám je stále jednodušší, je zjevné, že použití srovnávací právní metody v rozhodnutích německého spolkového ústavního soudu ubylo (Tschentscher 2007, s. 807 - 808). Ve Švýcarsku používá tamní Spolkový soud srovnávací právní metodu ve vysoké míře až do dnešní doby. Ve vztahu k německému právu je možno nalézt v rozhodnutích švýcarského Spolkového soudu nejen odkazy na vysoké úrovni obecnosti, ale zcela přesné odkazy na jednotlivé normy.

Z rozhodnutí nicméně není patrno, že by byla srovnávací právní metoda používána proto, aby byla vybuzena mezinárodní diskuse o možných řešeních daného právního problému, ale spíše pro sebeujištění se o správnosti již dosaženého rozhodnutí. Tschentscher (2007, s. 808) se domnívá, že je to možná způsobeno tím, že judikáty mimo Švýcarsko a Německo jen stěží poskytují možnost detailní analýzy, neboť mimo německy mluvící oblasti se soudy méně věnují akademické dogmatické diskusi. Bez ohledu na důvody ovšem můžeme konstatovat, že harmonizační vliv národních soudů na vytvoření společné evropské právní kultury je malý.

Aktuálnost rozlišování právních okruhů

8 V první kodifikační vlně se jednalo o pruské všeobecné zemské právo (*Allgemeines Landrecht*; 1794), francouzský *Code civil* (1804) a rakouský všeobecný občanský zákoník (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*; 1811). *Code civil* platil rovněž v Belgii a Lucembursku. Částečně modifikován byl převzat v Nizozemí (1838), Itálii (1865), Portugalsku (1867) a Španělsku (1889). Později následovala úprava švýcarského závazkového práva (1881) a německý občanský zákoník (*Bürgerliches Gesetzbuch*; 1896/1900). Na začátku 20. století k tomu přibyl švýcarský občanský zákoník (*Zivilgesetzbuch*; 1907/12) a revidované znění obligačního práva (1912).

Od konce 20. století se čím dál více hovoří o europeizaci soukromého práva. Na jednu stranu se pod tímto pojmem rozumí postupná komunitarizace soukromého práva za prostřednictví orgánů Evropské unie. Na druhou stranu se pojmem europeizace označuje také proces, který má za cíl etablovat diskurs evropských právníků, vytvořit společné evropské právní vědomí a ve středně- či dlouhodobé perspektivě pak na tomto základě působit na harmonizaci evropského soukromého práva (tato harmonizace bývá označována jako harmonizace zdola – tzv. *„bottom up-approach"*).

U všech iniciativ zaměřených na europeizaci soukromého práva připadá klíčová role srovnávací metodě. Protagonisté europeizace současně usilují o rozšíření srovnávací metody, která byla tradičně uzpůsobena pro plnění potřeb národního právního řádu; snaží se o její přizpůsobení evropské či mezinárodní perspektivě (Kadner Graziano 2008, s. 398).

Podíváme-li se na příklady z oblasti práva soukromého za použití srovnávací právní metody, vyvstane nám otázka, zda je v současné době ještě relevantní rozlišovat jednotlivé právní okruhy i v právu soukromém, které ve srovnávací perspektivě z takového rozlišování vycházelo.

Kadner Graziano (2008, s. 398) uvádí příklady, jimiž dokládá, že konkrétní právní problém v soukromém právu bývá řešen v různých evropských státech různě, přičemž řešení, která nabízejí právní řády jednotlivých zemí, se zásadně rozcházejí i v rámci stejných systémů právní kultury.[9]

Aktuální se proto jeví otázka, které právní řády při použití srovnávací právní metody do komparace zahrnout. Švýcarský Spolkový soud, který hojně využívá komparativní metodu, přihlíží pravidelně k právním řádům svých geografických sousedů, tzn. k právu francouzskému, italskému, německému a rakouskému. Evropská srovnávací právní věda se dosud soustředí zejména na ty právní řády, které poskytly zásadní rysy jednotlivým právním okruhům, tj. na anglické, francouzské a německé právo. Díky své vysoké kvalitě se často využívá i právo švýcarské, příp. právní úpravy skandinávských zemí. Tzv. dceřiné právní řády, které byly silně ovlivněny právními řády mateřskými,

9 Modelový příklad se týkal závaznosti působení informací v novinových inzerátech a ve výkladních skříních: v novinových inzerátech a výkladních skříních je vybízeno ke koupi určitých produktů za obzvlášť příznivou cenu. Ve výloze i inzerátu jsou uvedeny veškeré údaje, které jsou nezbytné pro uzavření smlouvy. Zájemce se odebere do obchodu, v jehož výloze je výrobek vystaven, a prohlásí, že jej kupuje. Obchodník ale nechce výrobek prodat za udanou cenu a odepře plnění. Vzniká otázka, zda prohlášením zákazníka došlo k uzavření kupní smlouvy a obchodník je povinen plnit, nebo zda zákazník podal teprve nabídku ke koupi, kterou obchodník mohl odmítnout. Kadner Graziano došel k následujícímu závěru: Právní řády první skupiny nepovažují všeobecně učiněné projevy za nabídku ani v případě výkladních skříní ani v případě novinových inzerátů. Oba případy jsou posuzovány jako *invitatio ad offerendum*. Zde náleží německé, rakouské, anglické, ruské a americké právo. Do druhé skupiny náleží právní řád, který považuje jak informace v novinových inzerátech, tak ve výkladních skříních za nabídky. Takový pohled zastává Francie. Členové třetí skupiny diferencují. Některé právní řády rozlišují mezi vystaveným zbožím s cenovkou ve výkladní skříni a reklamními inzeráty: je tomu tak ve švýcarském a italském právním řádu. Nizozemský právní řád rozlišuje podle charakteru zboží. U reklamních údajů existuje omezení nabídky vyčerpáním zásob prodávajícího, která ovšem musí odpovídat očekávání, jež reklama vzbudila. V první skupině tak nalezneme příslušníky německého právního okruhu, anglosaského okruhu i ruské právo; ve třetí skupině vidíme reprezentanty románského i germánského právního okruhu.

byly těmito mateřskými právními řády zastupovány. A po dlouhou dobu byla skutečně řešení právních otázek v dceřiných právních řádech v souladu s řešením v právních řádech mateřských. To platilo například pro italské, španělské, belgické a nizozemské právo, které mohly být jakožto představitelé románského právního okruhu při užití právní komparatistiky zastoupeny francouzským právem. Koncentrace na mateřské právní řády tak byla po dlouhou dobu legitimním způsobem, jak redukovat velké množství materiálu a dosáhnout co nejefektivněji užitku, plynoucího ze srovnávací právní metody. Používání této metody ovšem nevedlo ke vzniku celoevropského právního vědomí. Její harmonizační účinek zůstal malý.

V literatuře věnované srovnávacímu právu se dnes hovoří o erozi právních okruhů (Kadner Graziano 2008, s. 404). Se stárnutím velkých kodifikací získávají dceřiné právní řády stále větší odstup od právních řádů mateřských. To platí například pro italské, španělské, portugalské a od přijetí nizozemského občanského zákoníku (*Burgerlijk Wetboek*, účinného od roku 1992) obzvláště také pro nizozemské právo ve vztahu k mateřskému francouzskému právu. Nový český občanský zákoník, účinný od 1. 1. 2014, sice navazuje na rakouský všeobecný občanský zákoník (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch* z roku 1811), ale inspiraci čerpá též v právu švýcarském, německém, italském, nizozemském, polském, quebeckém, ruském ad.[10] V četných otázkách tedy vykazují někdejší dceřiné právní řády samostatná řešení a při použití srovnávací metody by bylo stěží smysluplné nechat je zastupovat mateřským právním řádem.

Tradiční rozdělování na právní rodiny proto již nepovažuje autor tohoto textu za funkční. V současném vývojovém stadiu evropského soukromého práva můžeme hovořit o variabilních skupinách oproti dříve existujícím skupinám pevným (Kadner Graziano 2008, s. 408).

K tomu přistupuje skutečnost, že evropské postkomunistické právní řády byly dříve počítány do socialistického právního okruhu, který již dnes neexistuje. Některé právní úpravy ve střední a východní Evropě (včetně ČR) patří k nejmladším a nejpokrokovějším v Evropě. Již tedy neexistuje ani důvod, proč by měly být vynechávány ze srovnávání jako dříve, navíc jsou-li nyní členy EU.

Po zmizení právních okruhů je tedy nutno v zásadě přiznávat všem právním řádům v Evropě stejné zacházení a do komparace je zahrnovat rovnoměrně. Pokud by tomu tak nebylo, vzniklo by nebezpečí, že právní řády, které by nebyly v komparaci uvedeny a nebyly by již ani zastoupeny mateřskými právními řády, by se neúčastnily na evropské diskusi a nebyly by zastoupeny v utvářeném evropském právním vědomí (Kadner Graziano 2008, s. 405). Toho by se měla komparace vyvarovat.

Opustíme-li ideu právních rodin, budeme muset čelit záplavě velkého množství materiálu. Místo systematizace evropských právních řádů podle právních rodin, by tedy bylo vhodné vytvořit jinou systematizaci. Nabízí se možnost systematizace právních řádů podle řešení, které tyto právní řády nabízejí (Kadner Graziano 2008, s. 406). V takovém případě ale nedostaneme odpověď na otázku, proč Spojené království odchází z EU, tedy v čem je jeho právní kultura odlišná od toho, co bylo převažující politikou v EU. Budeme-li při komparaci právních kultur seskupovat jen řešení jednotlivých problémů, těžko se před námi vytvoří obraz právní kultury konkrétního státu, neboť jednou bude

10 Důvodová zpráva k občanskému zákoníku. S. 17 – 18.

jeho řešení shodné s jedním státem, podruhé s jiným. Tento způsob komparace proto považuji pro účely vymezení právních kultur za nevhodný.

Ukazuje se, že pouhá komparace právních institutů či uspořádání systému je nedostatečná. Neodhalí nám, nakolik je právní kultura v členských státech EU vzájemně podobná. Grødeland a Miller (2015, s. 509 – 510) na základě svého bádání docházejí k závěru, že v Evropě dochází ke konvergenci právních kultur pouze ve smyslu základních zásad práva (*law in principle*). Jak ve východní, tak v západní Evropě je deklarována snaha učit se od ostatních evropských zemí legislativní pravidla, implementaci i vynucování práva. Nesoulad ovšem panuje ohledně práva v praxi (*law in practice*). Můžeme se ptát, zda je skutečně správná korelace, uváděná Grødelandem a Millerem, že vnímání práva v praxi má souvislost s výší HDP na hlavu. Zůstává však skutečnost, že právnické profesní kruhy v západní Evropě vyhodnotily úroveň vlády práva jako vyšší než respondenti ve východní Evropě. To Grødeland a Miller vysvětlují jednak vyšší mírou korupce ve východní části Evropy, jednak odlišnými sociálními normami, které se dědí z generace na generaci, tudíž mají historický přesah. Staletí cizí nadvlády podle nich vypěstovala nedostatek důvěry ve stát a právo. Ač Grødeland a Miller zkoumali jen několik evropských států, lze z jejich bádání vyvodit závěr, který ostatně činí i oni: jednotná evropská právní kultura dosud neexistuje a zatím se nezdá, že by se v brzké době měla vyvinout. Jsou také zřejmé rozdíly ve vnímání práva ve starých státech EU a v zemích se socialistickou minulostí.

Závěr

Výše uvedené ukazuje na to, že konkrétní právní kultura je odvozena od obecné kultury konkrétní společnosti, tudíž lze jen obtížně měnit ji zvnějšku a čistě politicky. Z toho vychází i myšlenka, že pouhá znalost právních pravidel není dostatečná pro pochopení práva v dané kultuře – srovnávání právních institutů či státních zřízení je pro odlišení jednotlivých právních kultur, a tím i získání podkladu pro možnou rekonstrukci evropských institucí, nedostatečné. Rovněž zkoumání pouhých stylotvorných prvků práva nemůže být uspokojivé, neboť ač mohou být tyto prvky podobné, stále jsou omezeny pouze na určitou, především právní výseč reality. Je nezbytné zkoumat též ustálenou praxi, tradice, zvyklosti či implicitně obsažené předpoklady v historickém, sociologickém a ekonomickém kontextu. Ty teprve umožní porozumět právu jednotlivých členů EU. Bez takového pochopení není zásadní změna uspořádání nadnárodního útvaru typu EU dlouhodobě udržitelná.

Použité zdroje:

BLAHOŽ, Josef, Josef SKÁLA a Karel KLÍMA. Ústavní právo Evropské unie. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2003. Právnické učebnice. ISBN 80-86473-48-1.

CRUZ, Peter de. *Comparative Law in a Changing World.* 2nd ed. London: Cavendish Publishing, 1999. ISBN 1-85941-432-X.

DAVID, René a John E. C. BRIERLEY. *Major Legal systems in the World Today: An Introduction to the Comparative Study of Law.* 3rd ed. London: Stevens, 1985. ISBN 0-420-47350-5.

GLENDON, Mary Ann, Michael Wallace GORDON a Christopher OSAKWE. *Comparative Legal Traditions in a Nutshell.* St. Paul: West Publishing, 1982. Nutshell series. ISBN 0-314-65175-6.

GRØDELAND, Åse B. a William Lockley MILLER. *European Legal Cultures in Transition*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press, 2015. ISBN 9781107050358.

KADNER GRAZIANO, Thomas. *Europäisches Vertragsrecht. Übungen zur Rechtsvergleichung und Harmonisierung des Rechts.* Basel: Helbing Lichtenhahn Verlag, 2008. ISBN 9783719027377.

KUČERA, Stanislav a Jiří BOGUSZAK. *Právní principy: kolokvium.* Pelhřimov: Vydavatelství 999, 1999. ISBN 80-901064-5-5.

MACRON, Emmanuel. Exkluzivně: Macronova přelomová vize Evropy. Přečtěte si celý prezidentův projev. In: *lidovky.cz* [online]. 05.10.2017 [cit. 10.01.2018]. Dostupné z: https://www.lidovky.cz/macron-na-sorbonne-lidovky-cz-prinasi-cely-projev-francouzskeho-prezidenta-1vi-/zpravy-svet.aspx?c=A171004_205855_ln_zahranici_mha.

TSCHENTSCHER, Axel. Dialektische Rechtsvergleichung – Zur Methode der Komparistik im öffentlichen Recht. *Juristen Zeitung*. Tübingen: Mohr Siebeck GmbH & Co. KG, 2007, 62(17), 807-816. ISSN 0022-6882.

ZWEIGERT, Konrad a Hein KÖTZ. *Einführung in die Rechtsvergleichung: auf dem Gebiete des Privatrechts*. Tübingen: Mohr, 1971. ISBN 3166304614.

Důvodová zpráva k zákonu č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

Nález Ústavního soudu Pl. ÚS 21/96 (publikovaný pod číslem 63/1997 Sb.).

Rozhodnutí Sněmovny lordů UK ve věci *R v Lambert* [2001] UKHL 37; [2001] 3 All ER 577.

Zákon č. 6/2002 Sb., o soudech, soudcích, přísedících a státní správě soudů a o změně některých dalších zákonů (zákon o soudech a soudcích), ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 150/2002 Sb., soudní řád správní, ve znění pozdějších předpisů.